

УДК 338.06

В.В. Кубіній, Я.М. Костик, В.Р. Мороз, І.І. Муска

**РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВА ЯК КАТЕГОРІЯ СИСТЕМНОГО
МЕТОДУ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

У статті категорія розвитку підприємства розглянута з позиції системного підходу, що дозволило визначити розвиток підприємства як більш високий рівень його самоналагодження, саморозвитку та самонавчання, які забезпечують додаткові конкурентні переваги і стабільність позиції у зовнішньому середовищі.

Ключові слова: розвиток, підприємство, система, конкурентні переваги, самоорганізація, саморозвиток, самоналагодження, самонавчання.

В статье категория развития предприятия рассмотрена с позиции системного подхода, что позволило определить развитие компаний как более высокий уровень его самонастройки, саморазвития и самообучения, которые обеспечивают дополнительные конкурентные преимущества и стабильность позиции во внешней среде.

Ключевые слова: развитие, предприятие, система, конкурентные преимущества, самоорганизация, саморазвитие, самонастройка, самообучения.

It is proved that the development as a process of continuous change in the material basis of production, but also the totality of relationships between various economic actors, social groups. The authors also argue that the socio-economic development – a complex contradictory process in which interacting positive and negative elements and factors, with periods of growth are changing stages of decline. The basic idea of this definition is that the development does not stop even at the stage of decline. In this case, the qualitative re-

© Кубіній В.В., Костик Я.М., Мороз В.Р., Муска І.І., 2014

structuring of the system, which provides further performance of its operation. The essence of economic development is also proposed to consider as a result of the shape and movement of economic relations, reproductive activity in the way of generalization, complications economic decisions, their dynamism, the transition from a desire to preserve the historically formed the effectiveness of its growth.

Development of company – a complex contradictory process in which positive and negative elements and factors are interacting, periods of growth are changing stages of decline.

Development of company may also be viewed as the result of the shape and movement of economic relations, reproductive activity in the way of generalization, complications economic decisions, their dynamism.

If the company is viewed in the context of a systematic approach, the development of the enterprise may be represented as a three-pronged process:

a) self-adaptation, which allows for certain parameters relevant to the target system;

b) self-development – the system produces self development goals and criteria that determine the degree of achievement, has the ability to modify the parameters, structure and other components or features that allow the system to evolve in\$

c) self-learning – when the system accumulates knowledge and experience, allowing it to determine and shape criteria, for example, determine the strategy or tactics of the system.

The paper category of enterprises considered from the standpoint of a systematic approach, which allowed to determine the development of the enterprise as a higher level of self-organization, self-development and self-learning, providing competitive advantage and position stability in the environment.

Keywords: development, enterprise system, competitive advantages, self-organization, self-development, self-adaptation.

Постановка проблеми. Посилення конкурентного середовища, активізація на вітчизняному ринку закордонних економічних гравців, постійні кризові виклики обумовлюють посилен-

ня уваги до категорії розвитку підприємства як методологічної та методичної основи проведення економічних досліджень та наступного прийняття адекватних управлінських рішень. Визначення сутності розвитку підприємства дозволяє окреслити його, розвитку, критерії, параметри та індикатори. Крім цього, саме науковий підхід до сутності розвитку підприємства дозволить піддати науковій діагностиці ситуації, при яких відбувається падіння обсягів реалізації, погіршення фінансового стану та послаблення потенціалу підприємства, і розглядати їх як старт для пошуку нових можливостей зростання соціально-економічної системи підприємства.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку приділили увагу такі науковці як В. Геєць, А. Єпіфанов, І. Сало, М. Месарович, І. Бузько та інші. Разом з тим, проблематика розвитку підприємства з позиції синергетики не знайшла відповідного висвітлення. В. Геєць категорію розвитку розглядає з позиції дії ендегенних факторів [4]. М. Месарович вважає розвиток загальним принципом науки і суспільства в цілому [1]. Сутність економічного розвитку пропонується І. Бузько розглядати як результат та форму руху господарських зв'язків, відтворювальної діяльності на шляху узагальнення, ускладнення господарських рішень, їх динамізму, переходу від прагнення зберегти історично сформовану ефективність до її зростання [2]. А. Єпіфанов та І. Сало розглядають розвиток у функціональному та процесному контенті [3].

Завдання дослідження. Для досягнення цілі вирішені такі задачі:

1. Окреслити сучасні теоретичні підходи до категорії розвитку.
2. Обґрунтувати сутність розвитку з позиції системного підходу.

При проведенні дослідження були використані методи наукової абстракції, індукції та дедукції.

Основний матеріал дослідження. Питання теорії розвитку підприємств, як і будь-якої економічної структури, займає

важливе місце в системі наукових поглядів та концепцій. В літературі розвиток звичайно розглядається в соціально-економічному аспекті, що підтверджує чітку кореляцію між економічними та соціальними цілями, процесами та механізмами: економічний розвиток слугує вирішенню соціальних проблем, а соціальні процеси підтримують процеси економічного зростання підприємства.

В загальному філософському сенсі розвиток передбачає безповоротну, спрямовану, закономірну зміну матерії та свідомості, їх універсальної якості. Це – загальний принцип пояснення історії природи, суспільства та пізнання [1]. Енциклопедія під розвитком також пропонує розуміти наступне змістове наповнення: збільшення складності будь-якої системи; поліпшення пристосування до зовнішніх умов; збільшення масштабів явища, кількісне зростання економіки та якісне поліпшення її структури; соціальний прогрес.

Виходячи з цього, вітчизняні та зарубіжні вчені розглядають соціально-економічний розвиток як процес безупинної зміни матеріального базису виробництва, а також усієї сукупності різноманітних відносин між економічними суб'єктами, соціальними групами населення [2]. Автори також стверджують, що соціально-економічний розвиток – складний суперечливий процес, у якому взаємодіють позитивні та негативні складові та фактори, причому періоди зростання змінюються етапами спаду. Основна ідея даного визначення полягає в тому, що розвиток не припиняється навіть на етапах спаду. В цьому випадку відбувається якісна перебудова системи, що забезпечує ефективність подальшого її функціонування.

Розвиток підприємства передбачає два варіанти: еволюційний, або адаптаційний шлях, та революційний (стрибокподібний). В межах даної концепції вважається, що в процесі поступового розвитку економічна система зазнає повільної трансформації елементів системи та їх кількісних і якісних параметрів, внаслідок чого відбудеться вибір, який здійснюється через управлінське рішення у бік або адаптації економічної

системи до зміни зовнішнього середовища, або стрибка, який різко перемістить економічну систему у її розвитку назад чи вперед.

Внаслідок еволюційного варіанту економічна система набуває нової структурної форми та змісту, застосовує такі механізми, які пригнічують міцні коливання системи, що виникають під впливом внутрішнього її середовища та зовнішнього оточення.

Через накопичення суттєвих протиріч, які неможливо вирішити в межах самої економічної системи та її елементів, вектор здатності системи до адаптації скорочується, зростає її нестійкість. Розвиток економічної системи відбувається непередбачено хаотичним шляхом внаслідок руйнації інституціональної структури системи, яка, на думку автора згаданого дослідження, є основою управління.

Автори вважають, що ускладнення умов господарювання ставить при ухваленні рішень перед необхідністю вибору між такими напрямками:

- консервація здатності приймати рішення на основі вже досягнутого рівня ефективності, що в сучасних умовах призводить до дезорганізації системи;
- спроба припинити зростання складнощів господарювання, знизити його і пристосувати через антимедіацію, тобто привести складнощі господарювання до вже існуючого рівня здатності приймати рішення;
- концентрація зусиль на розвитку здатності приймати дедалі складніші соціально-економічні рішення, створювати для цього необхідні умови, що вимагає переходу до вартісних абстракцій.

Останній варіант передбачає не тільки розвиток господарських рішень в їх природно-натуральних формах, але і розвиток грошово-вартісних форм рішень, необхідність постійно знаходити міру переходу, взаємопроникнення між ними. Автори даної точки зору стверджують, що економічний розвиток – це постійний пошук доцільної міри між складністю, динамізмом

господарських відносин та здатністю приймати рішення в цих умовах. Таким чином, розвиток підприємства доцільно розглядати як процес вдосконалення системи внутрішнього середовища та взаємовідносин із зовнішнім середовищем території.

Екстраполюючи теорію А. Спіфанова та І. Сало [3] на сферу економіки підприємства, можливо стверджувати, що траєкторія економічного розвитку повинна визначатися, виходячи з трьох моментів. По-перше, з урахуванням функцій, які виконує підприємство. По-друге, виходячи з необхідності урахування оптимальних способів задоволення внутрішніх потреб, враховуючи загальнодержавні потреби. По-третє, з урахуванням узгодженості в процесі розвитку всіх стадій відтворювального процесу. А невід'ємною умовою вказаних складових узгодженості є установлення для кожного етапу розвитку регіональної системи та системами більш високого порядку оптимальної взаємозалежності, і такої ж взаємозалежності між внутрішніми елементами даної регіональної системи.

Останнім часом поширення набуває теорія розвитку підприємства з позиції синергетичного підходу. Синергетика – це наука про самоорганізовані системи. В контексті економіки підприємства розвиток можливо визначити як процес, який відбувається в межах підприємства, що функціонує за умови самоорганізованості. Це підтверджується теорією ендогенних факторів, яку розділяють українські науковці під егідою В. Гейця [4]. Спеціалістами з системного управління вважається, що в залежності від дії факторів, самоорганізовані системи можливо поділити на такі, що самоналагоджуються, саморозвиваються та самонавчаються [1].

Система, що самоналагоджується, представляє собою таку адаптивну систему, яка накопичує досвід, який дозволяє здійснити ті чи інші параметри, суттєві для цілі системи. Наприклад, при збільшенні попиту на продукцію чи послуги регіону, підприємства збільшують обсяги виробництва та реалізації. При зміні законодавства, відбувається адаптація бізнесу до нових інституціональних умов функціонування.

Система, що саморозвивається, самостійно виробляє цілі розвитку та критерії, які визначають ступінь їх досягнення, володіє можливостями змінювати параметри, структуру та інші складові чи ознаки, які дозволяють системі розвиватися. При визначенні показників ефективності стратегічного управління розвитком підприємства система може вибрати критерій економічної ефективності, критерій соціальної ефективності, критерій доцільності чи, наприклад, критерій результативності.

До третього типу самоорганізованих адаптивних систем віднесено такі, що самонавчаються. Це система підприємства, яка накопичує знання та досвід, що дозволяє їй самостійно визначати та формувати критерії, які, наприклад, обумовлюють стратегію чи тактику функціонування системи. Накопичення інформації та її використання може бути сформоване як конкурентна перевага, яка формує нові можливості системи підприємства.

Все це дозволяє стверджувати, що розвиток підприємства з позиції синергетики представляє більш високий рівень його самоорганізованості, саморозвитку та самонавчання, які забезпечують додаткові конкурентні переваги і стабільність позиції у зовнішньому середовищі.

Сучасна економічна наука розрізняє поняття економічного розвитку підприємства та економічного зростання [2]. Наука стверджує, що економічне зростання виступає і як частина економічного розвитку, і як одна з характеристик останнього. Якщо розвиток передбачає якісні зміни у господарській системі, то зростання пов'язане з кількісною зміною обсягів системи чи її складових. Економічне зростання може бути позитивним у випадку перевищення показників періоду, який аналізується, у порівнянні з базисним. В іншому випадку, коли при порівнянні показників звітного періоду з базисними відбувається їх зменшення, спостерігається негативне зростання.

Науковці стверджують, що поняття зростання та розвитку корелюють між собою. Зростання системи в цілому або її складових частин обумовлює якісні перетворення господарської

системи, тобто її розвиток. З іншого боку, розвиток впливає на збільшення певних показників, які характеризують кількісний стан системи. Так, зростання активів впливає на розвиток ділової активності, структурну перебудову, реструктуризацію взаємовідносин з іншими суб'єктами бізнесу або з центральною владою країни. З іншого боку, вдосконалення економічних відносин приводить до поліпшення рівня оплати праці, збільшення доходу та продуктивності праці. Слід зазначити, що в деякі історичні періоди спостерігається невідповідність структурної економічної перебудови існуючим фактичним тенденціям, що може викликати кризові ситуації та спад кількісних показників системи. Так, фінансова криза, яка виникла внаслідок некоректності рішень прийнятих урядами різних держав без врахування сучасних тенденцій, викликає падіння виробництва та попиту, тобто означає негативний розвиток. Одночасно досвід показує, що криза є механізмом приведення у відповідність елементів структури господарської системи країни та їх взаємодії з зовнішнім світом. Так саме для підприємства криза виступає поштовхом до пошуку нових шляхів функціонування, тобто розвитку. Іншими словами, криза виступає регулятором сучасного стану економічної системи, який діє з метою забезпечення подальшого економічного розвитку.

Розвиток підприємств в часі відбувається в стратегічному та поточному аспектах. Стратегічна складова передбачає забезпечення життєздатності та конкурентоспроможності підприємства у довгостроковій перспективі. Поточний розвиток підприємства ставить за мету забезпечення поточних потреб всіх користувачів продукції підприємства.

Розвиток підприємства залежить від кола внутрішніх та зовнішніх, раціональних та ірраціональних факторів, таких, наприклад, як виробничий потенціал підприємства; забезпеченість кадрами; філософське бачення перспективи підприємства та його, бачення, стратегічна імплантація; взаємовідносини з навколишнім середовищем тощо. Особливе місце займає фактор дер-

жавної підтримки реального сектору економіки, яка може бути реалізована через напрями:

- підвищення інвестиційної привабливості регіонів, галузей та активізація інноваційної діяльності в них;
- подальший розвиток та вдосконалення виробничої та соціальної інфраструктури;
- подолання зростаючих регіональних диспропорцій у сфері соціально-економічного розвитку регіонів, що створює рівні можливості для підприємств, розташованих в різних областях;
- зміцнення та розширення міжрегіональних зв'язків, посилення кооперації між підприємствами різних областей;
- підтримка ініціативи зі створення кластерних утворень, що сприяє підвищенню ефективності діяльності підприємств-учасників кластерів.

Розвиток підприємств створює фундамент подальшого зростання економіки країни, забезпечує синергійний ефект, який підвищує не тільки конкурентоспроможність підприємств, але й ефективність господарської системи держави.

Висновки. Розвиток підприємства – складний суперечливий процес, у якому взаємодіють позитивні та негативні складові та фактори, причому періоди зростання змінюються етапами спаду.

Розвиток підприємства можливо також розглядати як результат та форму руху господарських зв'язків, відтворювальної діяльності на шляху узагальнення, ускладнення господарських рішень, їх динамізму.

Якщо підприємство розглядати в контексті системного підходу, розвиток підприємства можливо представити як триєдиний процес: а) самонагодження, що дозволяє здійснити ті чи інші параметри, суттєві для цілі системи; б) саморозвитку, тобто система самостійно виробляє цілі розвитку та критерії, які визначають ступінь їх досягнення, володіє можливостями змінювати параметри, структуру та інші складові чи ознаки, які дозволяють системі розвиватися; в) самонавчання, коли система на-

копичує знання та досвід, що дозволяє їй самостійно визначати та формувати критерії, які, наприклад, обумовлюють стратегію чи тактику функціонування системи.

Таким чином, розвиток підприємства з позиції синергетики представляє більш високий рівень його самоорганізованості, саморозвитку та самонавчання, які забезпечують додаткові конкурентні переваги і стабільність позиції у зовнішньому середовищі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Месарович М. *Общая теория систем: математические основы* / М. Месарович, Я. Тахакара. – М.: МИР, 1978. – 311 с.
2. Бузько И.Р. *Стратегический потенциал и формирование приоритетов в развитии предприятий: Монография* / И.Р. Бузько, И.Е. Дмитренко, Е.А. Суценок. – Алчевск: ДГМИ, 2002. – 217 с.
3. Епифанов А.А., Сало И.В. *Бюджет и финансовая политика Украины: Учебн. пособие для вузов.* – М.: Мысль, 1997. – 302с.
4. Геец В.М. *Вызовы для украинской политики и общества* / В.М. Геец. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://profil-ua.com/sndex.=776>

Стаття надійшла до редакції 14.02.2014

доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач кафедри економіки підприємства, заступник директора Інституту економіки та міжнародних відносин Ужгородського національного університету **В.П. Мікловда**

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Економічна теорія і кібернетика» Одеського національного морського університету **Г.С. Махуренко**